

Γεωγραφίες

Αρ. 15 (2009)

Γεωγραφίες, Τεύχος 15, 2009

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ: Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ

Ντίνα Μπασιάκου, Μαρία Ράσκου, Γιώργος Ρόκκος

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ: Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΥΚΑΤΟΙΚΙΑ

Ντίνα Μπασιάκου,* Μαρία Ράσκου,** Γιώργος Ρόκκος***

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το κείμενο βασίζεται σε μια πρώτη έρευνα των οικιστικών συμπεριφορών κυρίως των Αλβανών μεταναστών στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης, που αποτελούν αριθμητικά τη μεγαλύτερη μεταναστευτική ομάδα, όπως και στο σύνολο της Ελλάδας. Από τη μελέτη των οικιστικών συμπεριφορών τους και από συγκρίσεις με άλλες μεταναστευτικές ομάδες φάνηκε ότι οι Αλβανοί μετανάστες διαχέονται στο χώρο της Θεσσαλονίκης, εγκαθίστανται σχεδόν σε όλες τις περιοχές και δεν συγκεντρώνονται οικιστικά σε ορισμένους χώρους της πόλης. Ταυτόχρονα όμως μπορεί να θεωρηθεί ότι παρουσιάζουν και μιας μορφής συγκέντρωση, όχι οριζόντια, αλλά στον κατακόρυφο άξονα, καθώς εγκαθίστανται συνήθως στους χαμηλούς ορόφους των πολυκατοικιών, δηλαδή στα υποβαθμισμένα διαμερίσματα κάθε περιοχής. Οι ιδιαίτερες αυτές οικιστικές συμπεριφορές μπορεί να παραπέμπουν και σε διαφορετικές, σε σχέση με άλλες ομάδες μεταναστών, στρατηγικές προσδιορισμού της σχέσης τους με την κοινωνία υποδοχής. Απώτερος σκοπός είναι η ερμηνεία των οικιστικών συμπεριφορών, δηλαδή των εκάστοτε συστημάτων εγκατάστασης, ως κοινωνικών στρατηγικών που διαμορφώνονται με βάση –αλλά και διαμορφώνουν– την πραγματικότητα του κοινωνικού αποκλεισμού.

Migrants in Thessaloniki and Social Exclusion: The City and the Building

Dina Basiakou, Maria Raskou, George Roccas

ABSTRACT

This paper deals with the different patterns of settlement followed by migrant groups in the metropolitan area of Thessaloniki. The research focuses on Albanian migrants, who form the largest migrant ethnic group in Greece, as well as in Thessaloniki. It seems that Albanian migrants follow significantly different patterns than the majority of other migrant groups. Studying their settlement patterns and comparing them to those of other migrant groups showed that Albanian migrants disperse throughout the city of Thessaloniki, settling in all of its neighbourhoods and not concentrating in specific areas. Nevertheless, they do present a form of concentration, but on the *vertical* axis, since they usually settle on the lower floors and the most underprivileged habitats of each neighbourhood. These specific settlement patterns may be related to the different strategies followed by Albanian migrants –in comparison to other migrant groups– in the process of defining their relationship to the host society. Our goal is to interpret these patterns of settlement as social strategies that are conditioned by –but also condition– the reality of social exclusion.

* Αρχιτέκτων μηχανικός ΑΠΘ, MSc στην Πολεοδομία-Χωροταξία, ΕΜΠ, e-mail: dinukk@gmail.com.

** Αρχιτέκτων μηχανικός ΑΠΘ, μεταπτυχιακή φοιτήτρια στον Σχεδιασμό-Χώρο-Πολιτισμό, ΕΜΠ, e-mail: m_raskou@yahoo.com.

*** Αρχιτέκτων μηχανικός ΑΠΘ, MSc στον Αρχιτεκτονικό Σχεδιασμό, Columbia University, e-mail: groccos@gmail.com.

Εισαγωγή

Το κείμενο βασίζεται σε μια πρώτη έρευνα των οικιστικών συμπεριφορών των μεταναστών στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης που έγινε στα πλαίσια της ερευνητικής διπλωματικής μας εργασίας.¹

Στα πλαίσια αυτής της έρευνας, που βασίστηκε σε βιβλιογραφική έρευνα και σε έρευνα πεδίου (συνομιλίες με μετανάστες, επιτόπια εμπειρική παρατήρηση), επιλέξαμε να επικεντρώσουμε στους Αλβανούς μετανάστες, που αποτελούν τη μεγαλύτερη μεταναστευτική ομάδα στην Ελλάδα και στη Θεσσαλονίκη. Συγκεκριμένα, στο Νομό Θεσσαλονίκης το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό είναι Αλβανοί (74,9%) και ακολουθούν οι Γεωργιανοί με 8,9%, οι Βούλγαροι με 5,3% και οι Αρμένιοι με 3,3% (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001), ενώ στο Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης το 50,74% κατάγονται από την Αλβανία, το 20,73% από τη Γεωργία, το 9,06% από τη Ρωσική Ομοσπονδία, το 6,3% από την Αρμενία και το 3,11% από τη Βουλγαρία (ΤΕΕ-ΤΚΜ, Ομάδα Εργασίας 2006).² Ωστόσο ο κεντρικός λόγος για τον οποίο η περίπτωση των Αλβανών μεταναστών παρουσιάζεται τόσο ενδιαφέρουσα είναι ο τρόπος εγκατάστασής τους, που διαφέρει σημαντικά από αυτούς που ακολουθεί η πλειονότητα των μεταναστευτικών ομάδων.

Για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου κάναμε συγκρίσεις και με άλλες ομάδες μεταναστών. Στο κείμενο γίνονται κάποιες συγκρίσεις και με τους μετανάστες από την πρώην ΕΣΣΔ, μια ομάδα πολυπληθέστατη στην πόλη της Θεσσαλονίκης (38,56% στο ΠΣΘ).³ Παρόλο που ίσως φαίνεται προβληματική η σύγκριση με αυτή την ομάδα, δεδομένων των ειδικών συνθηκών ένταξης των ομογενών που εντάσσονται σε αυτήν –δηλαδή των μεταναστών από την πρώην ΕΣΣΔ που έχουν ελληνική ιθαγένεια– σε κάποιες περιπτώσεις, με προγράμματα στέγασης και άλλες ρυθμίσεις ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία,⁴ θεωρούμε πως θα αποτελούσε έλλειψη η απόλυτη αποσιώπηση των τρόπων εγκατάστασής τους. Επιπλέον, συγκεκριμένα στην πόλη της Θεσσαλονίκης, οι ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση δεν έχουν στεγαστεί με κάποιο σχεδιασμό, όπως συμβαίνει σε άλλες περιοχές (π.χ. στους νομούς Ξάνθης και Ροδόπης, αλλά και σε περιοχές στις παρυφές της πόλης της Θεσσαλονίκης, όπως η Νικόπολη), αλλά έχουν ακολουθήσει αυτόνομους τρόπους εγκατάστασης. Εξάλλου οι έχοντες και μη την ελληνική ιθαγένεια μετανάστες από την πρώην ΕΣΣΔ ακολουθούν πολύ παρόμοιους τρόπους εγκατάστασης στην πόλη της Θεσσαλονίκης (ΤΕΕ-ΤΚΜ 2006), επομένως, στα πλαίσια της έρευνας, δεν κρίθηκε σκόπιμη η ξεχωριστή αντιμετώπιση των οικιστικών τους συμπεριφορών.⁵ Με αυτά τα δεδομένα θεωρούμε σε κάθε περίπτωση χρήσιμη τη σύγκριση της οικιστικής συμπεριφοράς των μεταναστών (εχόντων ή μη την ελληνική ιθαγένεια) από την πρώην ΕΣΣΔ με αυτές που ακολουθούν οι υπόλοιπες μεταναστευτικές ομάδες στη Θεσσαλονίκη.

Απώτερος σκοπός της έρευνας ήταν οι τρόποι συσχέτισης των οικιστικών συμπεριφορών με τις διαφορετικές μορφές αποκλεισμού των μεταναστών, ένα ζήτημα το οποίο θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε και στο παρόν κείμενο. Είναι σημαντικό να σημειωθεί πως η συσχέτιση των οικιστικών συμπεριφορών με τον κοινωνικό αποκλεισμό δεν υπονοεί σε καμία περίπτωση πως οι τρόποι εγκατάστασης αποτελούν τη μόνη ή την καθοριστική συνθήκη του αποκλεισμού. Ωστόσο θεωρούμε τα εκάστοτε συστήματα εγκατάστασης ως στρατηγικές ομάδων και ατόμων που διαμορφώνονται με βάση, αλλά και διαμορφώνουν, την

1. Για μια εκτενέστερη από αυτήν που παρουσιάζεται στο παρόν κείμενο περιγραφή των συνθηκών και στρατηγικών στέγασης και εγκατάστασης των μεταναστών στη Θεσσαλονίκη, βλ. Μπασιάκου κ.ά. 2005.

2. Στους αριθμούς που παρουσιάζονται δεν συμπεριλαμβάνονται οι ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση, καθώς, παρόλο που η μετανάστευσή τους ενδέχεται να γίνεται με οικονομικά κριτήρια, δεν μπορούν να ενταχθούν στο νομικό καθεστώς του οικονομικού μετανάστη. Για το λόγο αυτόν δεν καταγράφονται στις απογραφές πληθυσμών ως μετανάστες. Περισσότερα για το νομικό καθεστώς των μεταναστών στην Ελλάδα, βλ. Αμίτσης & Λαζαρίδης 2001, Παύλου & Χριστόπουλος 2004.

3. Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 στο ΤΕΕ-ΤΚΜ (2006). Από το ποσοστό εξαίρονται οι παλινοστούντες από την πρώην ΕΣΣΔ που έχουν πάρει την ελληνική ιθαγένεια.

4. Για περισσότερα περί εγκατάστασης και ένταξης των ομογενών από την πρώην ΕΣΣΔ, βλ. Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου 1999 και Βεργέτη 1998, 1999.

5. Ούτε και στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών αντιμετωπίζονται ξεχωριστά οι Βορειοηπειώτες, δηλαδή οι μετανάστες από την Αλβανία που έχουν ελληνική ιθαγένεια.

πραγματικότητα του κοινωνικού αποκλεισμού. Στο κείμενο αυτό προσπαθούμε να μελετήσουμε και να ερμηνεύσουμε τη διαλεκτική αυτή σχέση.

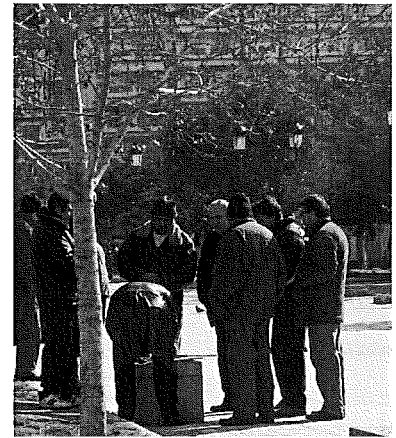
1. Τα συστήματα εγκατάστασης των μεταναστών: συγκέντρωση και διάχυση

Μιλώντας για τα συστήματα εγκατάστασης των μεταναστών στις ελληνικές πόλεις, είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι κάθε περίπτωση διαθέτει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Ανάλογα με τη χώρα καταγωγής, την πόλη εγκατάστασης, τη χρονική συγκυρία και την κυρίαρχη επαγγελματική δραστηριότητα μπορούμε να διακρίνουμε μεγάλη ποικιλία παραδειγμάτων. Ωστόσο όλες αυτές οι περιπτώσεις μπορούν να κατηγοριοποιηθούν με βάση το ευρύτερο σχήμα της *συγκέντρωσης-διάχυσης* κατά την εγκατάσταση. Ως συστήματα συγκέντρωσης, για την έρευνά μας, ορίσαμε τις περιπτώσεις πυκνής και οργανωμένης εγκατάστασης μεταναστών της ίδιας εθνικότητας σε ορισμένες περιοχές μιας πόλης. Ως συστήματα διάχυσης ορίσαμε τις περιπτώσεις ακανόνιστης εγκατάστασης μεταναστών της ίδιας εθνικότητας σε όλες τις περιοχές μιας πόλης.

Η συγκεντρωμένη εγκατάσταση μεταναστών συχνά συνδέεται με τα λεγόμενα «γκέτο», δηλαδή με χώρους αυξημένου κοινωνικού αποκλεισμού, περιορισμένης κινητικότητας και αλληλεπίδρασης με τον υπόλοιπο κοινωνικό χώρο, περιθωριοποίησης και αυξημένης παραβατικότητας, οριακών συνθηκών διαβίωσης και πλειοψηφικής παρουσίας μεταναστευτικών ή μειονοτικών πληθυσμών.⁶ Παραδείγματα περιοχών που φέρουν σε σημαντικό βαθμό τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι τα γκέτο της Β. Αμερικής και οι εκτεταμένες προαστιακές ζώνες των γαλλικών πόλεων.⁷ Στην Ελλάδα η παρουσία παρόμοιων περιοχών είναι εξαιρετικά περιορισμένη, αλλά εμφανίζεται σε κάποια παραδείγματα εκτεταμένης περιθωριοποίησης και στιγματισμού, όπως στους χώρους συλλογικής διαμονής των Αλβανών μεταναστών στα «ξενοδοχεία» των πλατειών Βάθης και Ομοιοίας μέχρι και τα τέλη του 1993 και στις συνοικίες των τσιγγάνων στον Δενδροπόταμο Θεσσαλονίκης.

Ο όρος «γκέτο» προφανώς και υφίσταται ως σχήμα του κοινού λόγου στην Ελλάδα, δηλαδή ως στίγμα και συμβολική οριοθέτηση της περιθωριοποίησης των χώρων οικιστικής συγκέντρωσης των μεταναστών. Αν και το στίγμα αυτό είναι ένα σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση των διαδικασιών κοινωνικού αποκλεισμού, είναι σαφές πως δεν αρκεί από μόνο του για τη δημιουργία γκέτο εκεί που δεν συντρέχουν οι αναγκαίες αντικειμενικές συνθήκες. Εξάλλου, σύμφωνα με τον Wacquant, η διάκριση (*discrimination*) και η βία κατά των μεταναστών, σε συνδυασμό με τη χαρακτηριστική τους κατανομή στις χαμηλότερες τάξεις και τους υψηλότερους δείκτες ανεργίας που εμφανίζουν, οδηγούν στη δυσανάλογη εκπροσώπηση των μεταναστών στις αποκλεισμένες αστικές περιοχές. Ωστόσο «η διάκριση, ακόμα και ο διαχωρισμός [*segregation*] δεν είναι γκετοποίηση» (Wacquant 1999).

Η απουσία γκέτο στη Θεσσαλονίκη λοιπόν δεν συνεπάγεται την απουσία συστημάτων συγκέντρωσης. Οι περισσότερες ομάδες μεταναστών τείνουν να εγκαθίστανται οργανωμένα και ομαδικά σε χώρους όπου αναπτύσσουν «εθνικά χρωματισμένη» εμπορική, κοινωνική και πολιτιστική δραστηριότητα. Αυτές οι γειτονιές διαφέρουν σημαντικά από αυτό που ορίσαμε ως γκέτο και σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως τέτοια, μιας

Μεσημέρι στην πλατεία Δικαστηρίων

6. Για έναν πιο εκτενή ορισμό του γκέτο και των χαρακτηριστικών του, βλ. Wacquant 2004 και Wacquant στο Baltes & Smelser 2004.

7. Βέβαια, υπάρχουν σημαντικότερες διαφορές ανάμεσα σε αυτά τα παραδείγματα. Ο Loïc Wacquant (2007) κάνει σαφή διάκριση μεταξύ των βορειοαμερικανικών γκέτο και των γαλλικών *banlieues* της εργατικής τάξης. Για τις συνθήκες σε αυτούς τους χώρους και τη σχέση τους με τον αποκλεισμό των κατοίκων τους, βλ. Wacquant 1993, 1996.

Πρακτορείο ξενόγλωσσου τύπου στην πλατεία Δικαστηρίων

8. Το οικονομικό κριτήριο καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την οικιστική συμπεριφορά όλων των μεταναστευτικών ομάδων. Ωστόσο το ιδιαίτερο της περίπτωσης των Αλβανών μεταναστών, όπως προέκυψε από συνομιλίες στα πλαίσια της έρευνας πεδίου, είναι ότι, αναδεικνύοντας ως κυρίαρχο το οικονομικό κριτήριο και υποβαθμίζοντας τη σημασία της συγκέντρωσης, προσδιορίζουν σε μια διαφορετική βάση τη σχέση τους με την κοινωνία υποδοχής και με τους ομοεθνείς τους και θέτουν διαφορετικούς όρους συμβίωσης. Αντίθετα, άλλες ομάδες εγκαθίστανται με βάση διαφορετικά κριτήρια, π.χ. οι παλινοστούντες από την πρώην ΕΣΣΔ επιλέγουν τόπο κατοικίας με κύριο κριτήριο (27%) τη διαμονή συγγενών τους σε μια περιοχή (Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, Γενική Γραμματεία Παλινοστούτων Ομογενών στο ΤΕΕ-ΤΚΜ 2006).

και είναι λειτουργικά ενταγμένες στον αστικό ιστό, δεν είναι ομοιογενείς ως προς την εθνική σύνθεση του πληθυσμού τους και δεν χαρακτηρίζονται από οριακές συνθήκες διαβίωσης. Στις γειτονίες αυτές ζουν και αλληλεπιδρούν μετανάστες και παλιότεροι κάτοικοι. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του είδους συγκέντρωσης είναι η συνοικία των Κινέζων μεταναστών στην περιοχή του Σιδηροδρομικού Σταθμού της Θεσσαλονίκης («Chinatown»), οι γειτονίες των μεταναστών από την πρώην ΕΣΣΔ στην Άνω Πόλη και στη Νεάπολη της Θεσσαλονίκης.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι τα συστήματα συγκέντρωσης δεν είναι στατικά. Η δυναμική τους έγκειται στο ορατό ενδεχόμενο να μετασχηματιστούν τόσο σε συστήματα διάχυσης όσο και σε γκέτο.

Η συχνότατη ένταξη των μεταναστών σε γειτονίες με ισχυρή συνοχή φαίνεται να πηγάζει τόσο από τη γενικότερη κοινωνική τους θέση όσο και από το ιδιαίτερο καθεστώς στο οποίο βρίσκονται ακριβώς λόγω της μεταναστευτικής τους ιδιότητας (ελλιπής γνώση της γλώσσας, απουσία διασυνδέσεων, νομική επισφάλεια κ.ά.). Σύμφωνα με τους Van Beckhoven και Van Kempen, η εθνότητα (ethnicity) είναι πιθανό να ασκεί επίδραση στο βαθμό σύνδεσης του ατόμου με τη γειτονιά, εφόσον συχνά συνεπάγεται και χαμηλότερα εισοδήματα. Άλλωστε τα άτομα με μικρότερο εισόδημα αναμένεται να έχουν μικρότερη ακτίνα δραστηριοτήτων σε σύγκριση με τα άτομα που παρουσιάζουν υψηλότερα εισοδήματα, τα οποία έχουν συνήθως ένα ευρύ δίκτυο δραστηριοτήτων που επεκτείνεται σε ολόκληρη την πόλη. Αυτή η σχέση σημαίνει ότι τα άτομα που εντάσσονται σε εθνοτικές μειονότητες ενδέχεται να έχουν λιγότερες ευκαιρίες να αναπτύξουν δραστηριότητες εκτός της γειτονιάς. Επιπλέον, τα άτομα που ανήκουν σε εθνοτικές ομάδες ίσως να βρίσκουν στήριξη από ανθρώπους της ίδιας ομάδας που διαμένουν στην ίδια γειτονιά. Ειδικά οι πρόσφατα εγκατεστημένοι μετανάστες που δεν κατέχουν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής έχουν την τάση να επικεντρώνουν σε γειτονίες όπου κατοικούν ήδη πολλοί συμπατριώτες τους. Με αυτό τον τρόπο περιμένουν να βρουν κοινωνική, οικονομική και συναισθηματική στήριξη (Van Beckhoven & Van Kempen 2003).

Παρόλο που οι περισσότερες ομάδες μεταναστών συγκεντρώνονται, η πολυπληθέστερη ομάδα μεταναστών στη Θεσσαλονίκη, οι Αλβανοί, δεν συγκεντρώνονται, αλλά, αντίθετα, διαχέονται στο χώρο της πόλης. Εδώ είναι σημαντικό να σημειωθεί πως είναι δεδομένο ότι υπάρχουν περιοχές με αυξημένη συγκέντρωση Αλβανών μεταναστών. Ωστόσο αυτό θα πρέπει να αποδοθεί στον μεγάλο πληθυσμό των Αλβανών μεταναστών και όχι στην επιλογή συγκέντρωσης με βάση εθνικά κριτήρια. Το ακανόνιστο των «αλβανικών γειτονιών» καταδεικνύεται από την απουσία εθνικού εμπορίου, π.χ. καταστήματα με αλβανικά προϊόντα ή αλβανόφωνα βίντεο κλαμπ, όπως διαπιστώσαμε από την έρευνα πεδίου. Οι Αλβανοί μετανάστες στην πλειονότητά τους βασίζουν την επιλογή χώρου εγκατάστασης σε οικονομικά και επαγγελματικά κριτήρια.⁸ Δηλαδή εγκαθίστανται σε σπίτια χαμηλού ενοικίου ανεξάρτητα με την περιοχή, και στις περιπτώσεις που η περιοχή λειτουργεί ως κριτήριο, αυτό γίνεται σε συνάρτηση με την ευκολία ανεύρεσης εργασίας και πρόσβασης στο χώρο εργασίας (π.χ. περιοχές με έντονη οικοδομική δραστηριότητα, όπως στους αναπτυσσόμενους δήμους της Δ. Θεσσαλονίκης). Αυτό δεν σημαίνει ότι το σύνολο των συνθηκών που ισχύουν για όλους τους μετανάστες (γλώσσα, διασυνδέσεις, νομικό καθεστώς) δεν υφίσταται και στην περίπτωση των Αλβανών. Τα αίτια της διαφοροποίησης που σημειώνεται ανάμεσα στην οικιστική συμπεριφορά των Αλβανών

και αυτή των μεταναστευτικών ομάδων που εγκαθίστανται με βάση τα συστήματα συγκέντρωσης (με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα στη Θεσσαλονίκη τους μετανάστες από την πρώην ΕΣΣΔ) πρέπει να αναζητηθούν στην ιδιαίτερη μεταναστευτική ιστορία της κάθε ομάδας, αλλά και στη σημερινή δυναμική της. Παράγοντες όπως η χώρα προέλευσης, η πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης ή η προοπτική επιστροφής, η ηλικιακή σύνθεση, η οικογενειακή κατάσταση, οι τομείς και οι συνθήκες εργασίας και η εγγύτητα της χώρας προέλευσης παίζουν σαφώς σημαντικότερο ρόλο στη διαμόρφωση της οικιστικής συμπεριφοράς της εκάστοτε μεταναστευτικής ομάδας.

2. Οριζόντια και κατακόρυφη συγκέντρωση

Η οριζόντια αποτύπωση των ταξικών και κοινωνικών διαχωρισμών, όπως εμφανίζεται στις δυτικές μεγαλουπόλεις με τα γκέτο, τις συνοικίες της εργατικής τάξης ή μειονοτήτων, τα προάστια των μικροαστών κ.λπ., δεν παρατηρείται στην περίπτωση της συγκρότησης των ελληνικών αστικών κέντρων.⁹ Υπάρχουν βέβαια οι «λαϊκές» συνοικίες με χαμηλά ενοίκια και οι περιοχές όπου εγκαθίστανται κυρίως οι ανώτερες τάξεις, αλλά τα όρια μεταξύ των περιοχών είναι θολά και εύκολα αναστρέψιμα. Δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για στεγανά, παρά μόνο για τάσεις κοινωνικής ομαδοποίησης. Σύμφωνα με τη Βαΐου (2006), το βασικό στοιχείο διαφοροποίησης των ελληνικών πόλεων από τα βορειοευρωπαϊκά πρότυπα είναι ότι στις ίδιες πολυκατοικίες «συγκατοικούν» μετανάστες και παλιότεροι κάτοικοι. Οι πάνω όροφοι των πολυκατοικιών δεν εγκαταλείφθηκαν ολοκληρωτικά από τους προηγούμενους ιδιοκτήτες τους που ανήκουν στα εύπορα κοινωνικά στρώματα όταν στους χαμηλούς ορόφους εγκαταστάθηκαν μετανάστες. Επομένως, παρόλο που εντοπίζονται συγκεντρώσεις μεταναστευτικών ομάδων σε κάποιες περιοχές, δεν μπορεί να κάνει κανείς λόγο για «γκέτο», εφόσον οι περιοχές εγκατάστασης των μεταναστών παρουσιάζουν ανάμιξη χρήσεων και λειτουργιών, αλλά και κοινωνικών και εθνικών ομάδων ακόμα και σε επίπεδο κτηρίου (Βαΐου 2006).

Στη Θεσσαλονίκη, επομένως, δεν μπορούμε να μιλάμε σε γενικές γραμμές για οριζόντιο κοινωνικό διαχωρισμό αυτού του είδους. Η διάκριση μεταξύ Α. και Δ. Θεσσαλονίκης, παρόλο που υφίσταται, δεν είναι στεγανή, δεδομένου ότι και στα δύο αυτά διευρυμένα σύνολα συνυπάρχουν όλες οι κοινωνικές ομάδες σε διαφορετικές αναλογίες. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, το οποίο, είναι σημαντικό να σημειωθεί, δεν εγκαταλείφθηκε ποτέ από τα ανώτερα στρώματα. Μόνη εξαίρεση σε αυτή την ανομοιογένεια αποτελεί το Πανόραμα, περιοχή που κατοικείται κατά κανόνα από την αστική τάξη. Ωστόσο ακόμα και αυτή η περίπτωση δεν είναι απόλυτη, καθώς εντοπίζονται αλβανικά νοικοκυριά και στο Πανόραμα, σε διαμερίσματα χαμηλού ενοικίου (Λαμπριανίδης & Λυμπεράκη 2001).

Η περιορισμένη παρουσία οριζόντιου κοινωνικού διαχωρισμού στις μεσογειακές χώρες, και ιδιαίτερα στην Ελλάδα, αντισταθμίζεται από μια εναλλακτική μορφή αποτύπωσης των κοινωνικών ανισοτήτων σε πολεοδομικό επίπεδο. Διαχωρισμός γίνεται όχι στον οριζόντιο άξονα αλλά στον κατακόρυφο. Έκφραση του κατακόρυφου διαχωρισμού στην Ελλάδα αποτελεί η σύγχρονη πολυκατοικία, παρακαταθήκη της περιόδου της αντιπαροχής, όπου τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα διαμένουν στους κατώτερους ορόφους (υπόγειο, ισόγειο)

9. Για τη διαμόρφωση των πόλεων της Ν. Ευρώπης, βλ. Leontidou 1990.

Κατάστημα με ρώσικα προϊόντα στην πλατεία Δικαστηρίων

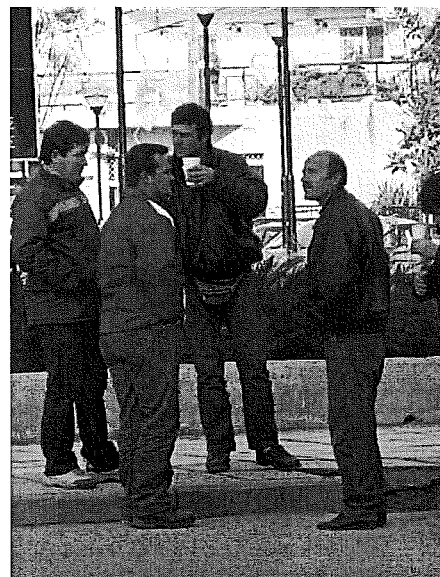
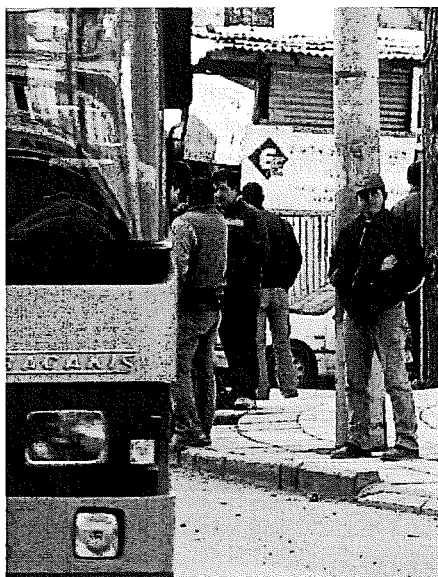
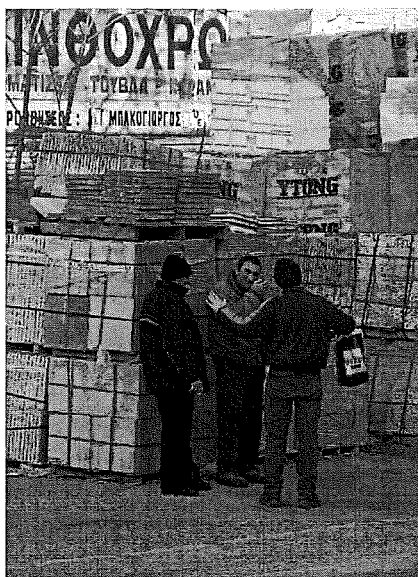
και στις μειονεκτικές πολυκατοικίες χωρίς θέρμανση, ασανσέρ κ.ά., ανεξάρτητα από την περιοχική κατοίκηση (Λαμπριανίδη & Λυμπεράκη 2001). Ο κατακόρυφος αυτός διαχωρισμός δεν είναι κάτι καινούργιο. Παλαιότερα, όταν η συγκρότηση των ευρωπαϊκών πόλεων γινόταν με σημείο αναφοράς μόνο το κέντρο, επομένως δεν μπορούσε να τεθεί ζήτημα οριζόντιου διαχωρισμού, ο διαχωρισμός ακολουθούσε ένα αντίστοιχο πρότυπο. Χαρακτηριστικό είναι ότι κατά την Αναγέννηση ακολουθούσαν ακριβώς το ίδιο μοντέλο, αλλά αντεστραμμένο. Τα μεγάλα διαμερίσματα των πλουσίων βρισκόνταν στους κατώτερους ορόφους, ενώ αυτά του υπηρετικού προσωπικού στους υψηλότερους, δομή που υπαγορευόταν από την έλλειψη ανελκυστήρων, που καθιστούσε τους χαμηλότερους ορόφους προνομιακούς.

Μπορούμε λοιπόν να συναγάγουμε από τα παραπάνω ότι στη Θεσσαλονίκη, δεδομένης της απουσίας οριζόντιου κοινωνικού διαχωρισμού, μεγάλο μέρος της οικιστικής συγκέντρωσης των αδύναμων τάξεων, και ακόμα περισσότερο των μεταναστών, διοχετεύεται στους χαμηλούς φθηνούς ορόφους των πολυκατοικιών. Αυτό συμβαίνει τόσο στην Α. και Δ. Θεσσαλονίκη όσο και στο κέντρο. Πρόκειται για μια κατεξοχήν πρακτική των Αλβανών μεταναστών στη Θεσσαλονίκη, η οποία συμπίπτει με τα συστήματα διάχυσης που ακολουθούν, όπως αναλύθηκε παραπάνω. Έτσι μπορεί να γίνει κατανοητή η παρουσία αλβανικών νοικοκυριών σε αναβαθμισμένες περιοχές γύρω από την οδό Τιμισοκή ή ακόμα και στο Πανόραμα, που είναι κατεξοχήν περιοχή εγκατάστασης της αστικής τάξης, σε υποβαθμισμένα πάντα σπίτια. Οι Αλβανοί μετανάστες λοιπόν, παρόλο που δεν παρουσιάζουν τάσεις οριζόντιας συγκέντρωσης, συγκεντρώνονται, αλλά στον κατακόρυφο άξονα. Η εγκατάστασή τους στους κατώτερους ορόφους των πολυκατοικιών λειτουργεί σαν ένα σύστημα κατακόρυφης συγκέντρωσης. Η δυναμική αυτής της συγκέντρωσης ωστόσο είναι πολύ διαφορετική από αυτήν της οριζόντιας συγκέντρωσης, δεδομένου ότι είναι μονόδρομη. Μπορεί να οδηγήσει σε σύστημα κατακόρυφης διάχυσης ως αποτέλεσμα της εν δυνάμει βελτίωσης της κοινωνικής θέσης των μεταναστών,¹⁰ αλλά δεν οδηγεί στη δημιουργία γκέτο.

10. Σύμφωνα με τους Λαμπριανίδη & Λυμπεράκη (2001), η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των Αλβανών μεταναστών συμπίπτει με την άνοδό τους σε υψηλότερους ορόφους των πολυκατοικιών.

3. Ο αποκλεισμός: κοινωνικές σχέσεις και σχέσεις επικοινωνίας

Ο αποκλεισμός αποτελεί πρακτική έκφραση της κοινωνικής διαφοράς. Κάθε πράξη αποκλεισμού εμπεριέχει το νόημα της κοινωνικής διαφοράς και αποτελεί αναγκαία συνθήκη διατήρησής της. Η κοινωνική διαφορά δεν προκύπτει από έναν παράγοντα, ακόμα και αν αυτός προβάλλει καθοριστικός (κοινωνική τάξη, θρησκεία, φύλο, γλώσσα), αλλά αναδύεται από το συνολικό σύστημα των κοινωνικών σχέσεων που ορίζουν τις κοινωνικές ταυτότητες και ετερότητες των υποκειμένων. Αυτή ακριβώς η πολυπλοκότητα των σχέσεων από τις οποίες αναδύεται η διαφορά καθιστά αδύνατο έναν δεδομένο ορισμό του αποκλεισμού. Ο αποκλεισμός δεν προσδιορίζεται από τη στέρηση ενός ορισμένου υλικού αγαθού, αλλά από τη στέρηση ένταξης σε μια κοινότητα (Κωτσάκης 1997). Παράλληλα λοιπόν προς τους υλικούς όρους ανισότητας, είναι σαφές ότι προκύπτει και ο αποκλεισμός των μεταναστών από όλες τις σφαίρες της δημόσιας ζωής (ως προϋπόθεση της δομικής θέσης κυριαρχούμενου την οποία υφίστανται). Αυτό λοιπόν «από το οποίο αποκλείονται οι αποκλειόμενοι είναι οι σχέσεις των

αποκλειόντων» (Κωτσάκης 2001). Ωστόσο οι σχέσεις αποκλεισμού είναι πάντοτε αμοιβαίες και, ως εκ τούτου, και οι αποκλειόμενοι αποκλείουν τους αποκλειόντες από τις δικές τους σχέσεις.

Όπως αναφέρει ο Ιορδάνης Ψημμένος (2004), ο αποκλεισμός των μεταναστών επεκτείνεται στο συνολικό πεδίο των κοινωνικών σχέσεων. Έτσι λοιπόν, «το στίγμα κατωτερότητας που αποδίδεται στους Αλβανούς δεν έχει να κάνει μόνο με τις τεχνικές γνώσεις, την ειδικευση και γενικότερα το επίπεδο μόρφωσης, αλλά και με την εθνική τους καταγωγή, την κοινωνική τους προέλευση, τα ανατομικά χαρακτηριστικά, την καθαριότητα και το διανοητικό τους επίπεδο». Το «στίγμα» αυτό έρχεται να συναντήσει ένα άλλο ξεκάθαρο παράδειγμα του κοινωνικού αποκλεισμού απέναντι στους μετανάστες: το ιδεολογικό σχήμα που θέλει τους Αλβανούς υπεύθυνους για την «κατωτερότητά» τους (Ψημμένος 2004).

Στο πλαίσιο λοιπόν του ευρύτερου κοινωνικού ανταγωνισμού, κάθε ομάδα καλείται να αναπτύξει στρατηγικές χειρισμού των κοινωνικών σχέσεων. Αυτές οι στρατηγικές μπορούν να πάρουν μορφή αμυντική ή επιθετική. Κάποιες στρατηγικές άμυνας απέναντι στο στίγμα του «Αλβανού» συνίστανται στην αναίρεσή του. Μια τέτοια στρατηγική είναι η απόκρυψη της καταγωγής και της εθνικής ταυτότητας που εκφράζεται με την αλλαγή του ονόματος, τη βάπτισμα ή το διαχωρισμό από τους υπόλοιπους Αλβανούς μετανάστες με τη δήλωση βορειοηπειρωτικής ταυτότητας. Οι αμυντικές συμπεριφορές δεν συνιστούν επιβεβαίωση μιας υποταγής ή αποδοχής της κατωτερότητας, αλλά εντάσσονται σε ευρύτερες στρατηγικές ατομικής ή ομαδικής βελτίωσης της κοινωνικής θέσης και των συνθηκών ζωής.

Η άλλη όψη του νομίσματος είναι οι επιθετικές στρατηγικές. Μια τέτοια στρατηγική είναι η εθνική πλειοδοσία. Παρατηρείται «οι μετανάστες/τριες, αντιμετώπι με το δίπτυχο “αφομοίωση/αποκλεισμός”, να τονίζουν –ή και να υπερτονίζουν– την εθνική τους ταυτότητα, εφόσον αυτή κυρίως τους στερείται ή μέσω αυτής νομιμοποιείται ο αποκλεισμός τους. Επίσης, είναι ευδιάκριτη η τάση ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας στα τμήματα του μεταναστευτικού πληθυσμού που υφίστανται αργιότερη εκμετάλλευση και εντονότερο αποκλεισμό» (Γιαννόπουλος στο Ναξάκης & Χλέτσος 2001). Χαρακτηριστική περίπτωση αποτέλεσε

Πιάτσα ανεύρεσης εργασίας στο τέγμα των λεωφορείων στη Χαριλάου στις 9 το πρωί

11. Στην ίδια περίπτωση, το γενικευμένο σύνθημα «Δεν θα γίνεις Έλληνας ποτέ, Αλβανέ» αποτυπώνει εύλωτα το στίγμα αλλά και την απόρριψη του αιτήματος ένταξης του πλῆθους των Αλβανών μεταναστών. Ριζικά διαφορετική αντιμετώπιση επιφυλάσσεται στους άριστους (Κωτσάκης 2004), π.χ. υπεραθλητές, των οποίων η ενσωμάτωση, συμβολική και πρακτική, γίνεται με συνοπτικές διαδικασίες.

12. Είναι σημαντικό να τονιστεί πως στην περίπτωση των γκέτο δεν μπορεί να γίνει λόγος για σχέσεις που δημιουργούν καταφύγιο για τους κατοίκους τους. Στα γκέτο «η γειτονιά δεν προσφέρει πια μια ασπίδα ενάντια στις ανασφάλειες και τις πιέσεις του έξω κόσμου· δεν είναι πια ένα γνώριμο και ασφαλές τοπίο, κατακλυσμένο από συλλογικά νοήματα και μορφές αμοιβαιότητας. Παίρνει τη μορφή ενός άδειου χώρου ανταγωνισμού και σύγκρουσης, ένα γεμάτο κινδύνους πεδίο μάχης για τον καθημερινό αγώνα για επιβίωση και διαφυγή» (Wacquant 1999).

η συμβολική αλλά και φυσική αντιπαράθεση μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών γύρω από έναν ποδοσφαιρικό αγώνα Ελλάδας-Αλβανίας τον Σεπτέμβριο του 2004. Η σχεδόν ανορθολογική επιλογή των Αλβανών, οι οποίοι αφήφησαν τον αναμενόμενο κίνδυνο ξυλοδαρμού, να πανηγυρίσουν τη νίκη της εθνικής τους ομάδας αποδίδει αυτή τη συσσωρευμένη φόρτιση αλλά και την επιδίωξή τους να διαχειριστούν με διαφορετικό τρόπο τις σχέσεις αποκλεισμού.¹¹ Εξάλλου οι μετανάστες συχνά εντάσσονται και εκφράζονται στο χώρο που καταλαμβάνει το περιθώριο, ένα χώρο που είναι δημιουργημένος μέσα από μια σειρά απαγορεύσεις και βίαιες συγκρούσεις με το υπάρχον καθεστώς (Lefebvre 1991).

Από τα παραπάνω δημιουργείται όμως το ερώτημα κατά πόσον σχετίζονται τα συστήματα εγκατάστασης με το βαθμό του αποκλεισμού. Υπάρχουν χώροι εγκατάστασης που με τη δομή τους εντείνουν τον αποκλεισμό; Μπορεί άραγε ένα σύστημα εγκατάστασης να αποτελεί μορφή αντίστασης στις σχέσεις υλικής και συμβολικής ανισότητας που βιώνουν οι μετανάστες; Είναι δύσκολο να δοθεί μια ξεκάθαρη απάντηση σε ερωτήματα όπως αυτά, εφόσον κάθε σύστημα οικιστικής εγκατάστασης εμπεριέχει τόσο όψεις του αποκλεισμού όσο και στρατηγικές άμυνας και υπέρβασης των δυσχερειών και των ανισοτήτων. Έτσι, με εξαίρεση το γκέτο, όπου η αποκρουστικότητα του αποκλεισμού, στο μέγιστο βαθμό και σε όλες τις εκφάνσεις του, δεν αφήνει περιθώριο πολλαπλών ερμηνειών, τα συστήματα συγκέντρωσης και διάχυσης μπορούν να θεωρηθούν διαδικασίες αμφίδρομες.

Η οικιστική συγκέντρωση αφενός μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας περιθωριοποίησης, αποκλεισμού από τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο και αναπαραγωγής των σχέσεων ανισότητας, αφετέρου δε προσφέρει τη δυνατότητα συλλογικών μορφών οργάνωσης, δικτύων αλληλοβοήθειας και έκφρασης της ορισμένης κοινωνικής ή εθνικής ταυτότητας. Ακριβώς επειδή ο αποκλεισμός είναι πάντα αμοιβαίος, οι χώροι οικιστικής συγκέντρωσης αποτελούν ταυτόχρονα φυλακή και καταφύγιο.¹² Καταφύγιο επειδή οι «μέσα» αποκλείουν τους «έξω», αλλά και φυλακή επειδή ταυτόχρονα αποκλείονται από αυτούς.

Από την άλλη, τα συστήματα διάχυσης συνιστούν μια αντικειμενική απορύθμιση των κοινοτήτων των μεταναστών. Οι μετανάστες που ακολουθούν μεμονωμένες στρατηγικές εγκατάστασης είναι πολύ πιθανότερο να αποκοπούν από τα δίκτυα αλληλεγγύης, να μεταβάλουν τους γλωσσικούς και κοινωνικούς τους κώδικες (ιδιαίτερα στην περίπτωση των παιδιών των μεταναστών), αλλά και έτσι να διευκολύνουν την ενδεχόμενη ένταξή τους στην κοινωνία υποδοχής, βελτιώνοντας και τους όρους διαβίωσής τους. Οι μετανάστες που διαχέονται στον αστικό χώρο δεν είναι κλεισμένοι σε φυλακή, αλλά δεν έχουν και καταφύγιο.

Κλείνοντας, μπορούμε να ανατρέξουμε σε ένα ερώτημα αναφορικά με το στίγμα ως στοιχείο αναπαραγωγής της κυριαρχίας, για να κατανοήσουμε καλύτερα την αμφίδρομη λειτουργία των στρατηγικών απέναντι στις σχέσεις κυριαρχίας και στα διακριτικά τους σημεία. «Όταν η κυριαρχούμενη αναζήτηση της διάκρισης [distinction] φέρει τους κυριαρχούμενους να δηλώνουν αυτό που τους διακρίνει, δηλαδή αυτό ακριβώς εν ονόματι του οποίου κυριαρχούνται και συγκροτούνται ως χυδαίοι, σύμφωνα με μια λογική ανάλογη με αυτήν που φέρει τις στιγματισμένες ομάδες να διεκδικούν το στίγμα ως αξίωμα της ταυτότητάς τους, πρέπει να μιλάμε για αντίσταση; Και όταν, αντίθετα, εργάζονται για να χάσουν αυτό που τους χαρακτηρίζει ως χυδαίους και να οικειοποιηθούν αυτό που θα τους επέτρεπε να ενσωματωθούν, πρέπει να μιλάμε για υποταγή;» (Bourdieu 2001).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμίτσης, Γ., Λαζαρίδη, Γ. (επιμ.) (2001), *Νομικές και κοινωνικοπολιτικές διαστάσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Arrehag, L., Sjöberg, Ö., Sjöblom, M. (2006), «Post-Communist Cross-Border Migration in South-Eastern Albania: Who Leaves? Who Stays Behind?», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(3): 377-402.
- Βαΐου, Ντ. (2006), «Μετανάστριες και μετανάστες στην Αθήνα: επιβίωση στα “κενά” και “είσοδος στην πόλη”», *Γεωγραφίες*, 11: 8-11.
- Baltes, P. B., Smelser, N. J. (2004), *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, London: Pergamon Press.
- Βεργέτη, Μ. (1998), *Ομογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση 1985-1993: ζητήματα στέγασης, απασχόλησης, ταυτότητας*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Βεργέτη, Μ. (1999), *Παλιννόστηση και κοινωνικός αποκλεισμός*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Bourdieu, P. (2001), *Langage et pouvoir symbolique*, Paris: Seuil / Points Essais.
- Kosic, A., Triandafyllidou, A. (2003), «Albanian Immigrants in Italy: Migration Plans, Coping Strategies and Identity Issues», *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(6): 997-1014.
- Κωτσάκης, Δ. (2001), *Κείμενα Εργασίας 1996-2000*, Θεσσαλονίκη: Ανοικτό Πολυτεχνείο / Ομάδα κατά του κοινωνικού αποκλεισμού στα σχολεία της Θεσσαλονίκης.
- Κωτσάκης, Δ. (2004), *Δημόσιος χώρος, χώρος των πολιτών, χώρος των ιδιωτών*, Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Λαμπριανίδης, Λ., Λυμπεράκη, Α. (2001), *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: διαδρομές ευημερίας και παραδρόμες δημόσιας εικόνας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Lefebvre, H. (1991), *The Production of Space*, Oxford / Cambridge, MA: Blackwell.
- Leontidou, L. (1990), *The Mediterranean City in Transition: Social Change and Urban Development*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Μπασιάκου, Ν., Ράσκου, Μ., Ρόκκος, Γ. (2005) *Αστικές μεταμορφώσεις – Μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: συγκέντρωση και διάχυση*, αδημοσίευτη ερευνητική διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Πολυτεχνική Σχολή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων (επιβλέπων Δ. Κωτσάκης).
- Ναξάκης, Χ., Χλέτσος, Μ. (επιμ.) (2001), *Μετανάστες και μετανάστευση: οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές πτυχές*, Αθήνα: Πατάκης.
- Νιτσιάκος, Β. (2003), *Μαρτυρίες Αλβανών μεταναστών*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Παπαδοπούλου-Συμεωνίδου, Π. (1999), *Προγράμματα στέγασης και επαγγελματικής ενσωμάτωσης ομογενών στο ΠΣΘ: η περίπτωση των δυτικών δήμων*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Παύλου, Μ., Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) (2004), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική / ΚΕΜΟ.
- ΤΕΕ-ΤΚΜ, Ομάδα Εργασίας (συλλογικό) (2006), *Αρχιτεκτονικοί και πολεοδομικοί μετασχηματισμοί στη Θεσσαλονίκη λόγω του φαινομένου της μετανάστευσης*, Θεσσαλονίκη: ΤΕΕ-ΤΚΜ.
- Van Beekhoven, E., Van Kempen, R. (2003), «Social Effects of Urban Restructuring: A Case Study in Amsterdam and Utrecht, the Netherlands», *Housing Studies*, 18(6): 853-875.
- Wacquant, L. (1993), «Urban Outcasts: Stigma and Division in the Black American Ghetto and French Urban Periphery», *International Journal of Urban and Regional Research*, 17(3): 366-383.
- Wacquant, L. (1996), «Red Belt, Black Belt: Racial Division, Class Inequality and the State in the French Urban Periphery and the American Ghetto», στο Mingione, E. (επιμ.), *Urban Poverty and the Underclass*, Oxford: Blackwell.
- Wacquant, L. (1999), «Urban Marginality in the Coming Millennium», *Urban Studies*, 36(10): 1639-1647.
- Wacquant, L. (2004), «Las dos caras de un gueto: la construcción de un concepto sociológico», *Renglones*, 56: 72-80.
- Wacquant, L. (2007), «French Working-Class Banlieue and Black American Ghetto: From Conflation to Comparison», *Qui Parle*, 16(2): 5-38.
- Ψημμένος, Ι. (2004), *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια: κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*, Αθήνα: Παπαζήσης / Glory Books.